



התיישבות חוף הכרמל

דו"ח סיור מספר 43

אורן בצלאלי

Oren.Betzaleli@gmail.com

www.betzaleli.com



OREN BETZALELI
IN THE FOOTSTEPS OF THE GREATEST STORIES

תוכן עניינים

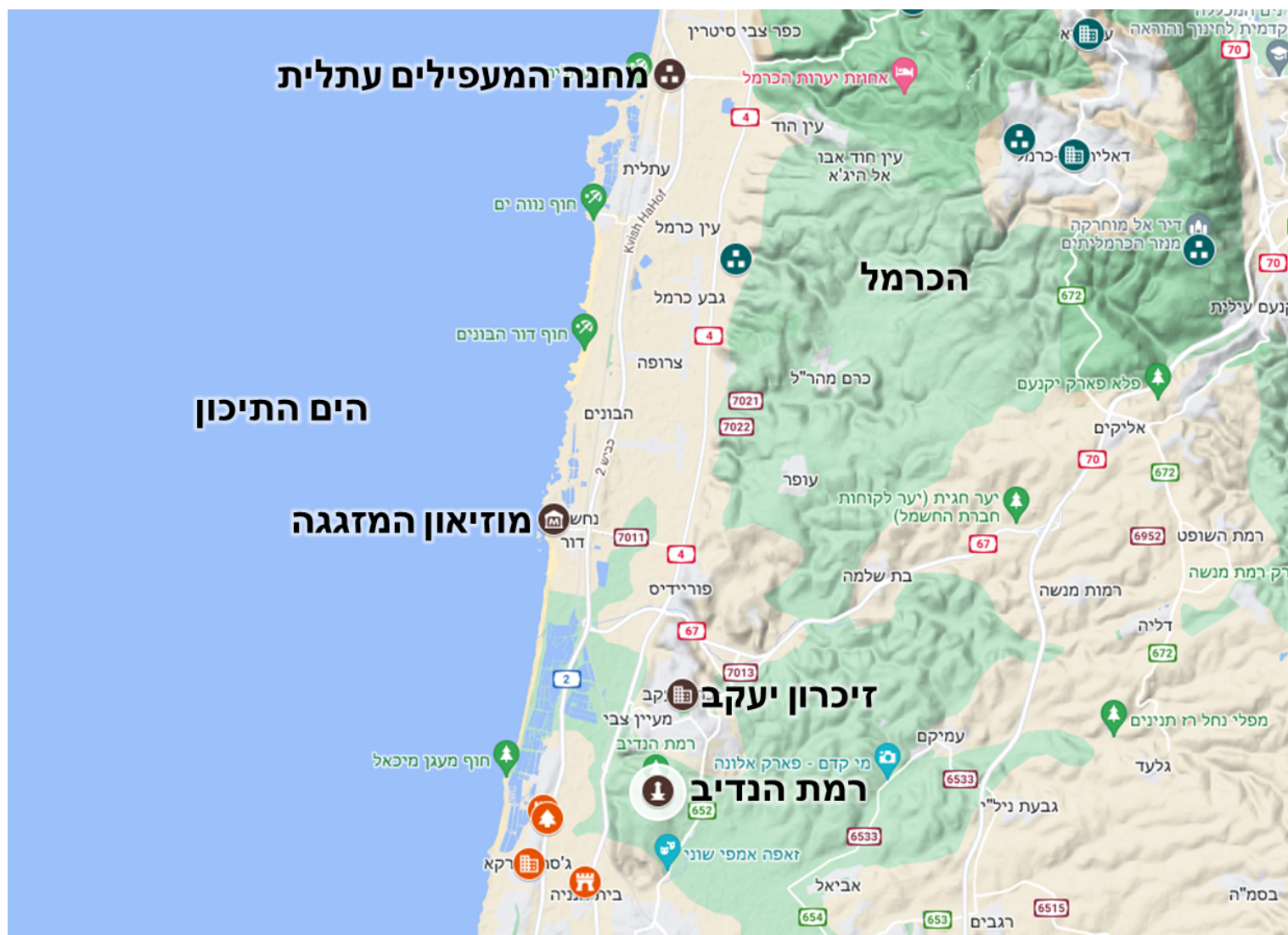
2	תיאור הסיור
4	אתר 1: מחנה המעפילים עתלית
5	נקודת הדרכה 1: הכניסה לאתר
6	נקודת הדרכה 2: צריף החיטוי
7	נקודת הדרכה 3: צריף המעפילים
7	נקודת הדרכה 4: המטוס
9	נקודת הדרכה 5: האוניה גלינה
9	נקודת הדרכה 6: חוות אהרון אהרונסון
10	נקודת הדרכה 7: מבצר עתלית
12	אתר 2: מוזיאון המזגגה
13	נקודת הדרכה 1: המזגגה
15	נקודת הדרכה 2: תעשיית צבע הארגמן
15	נקודת הדרכה 3: עיר הנמל דור
17	אתר 3: רמת הנדיב
18	נקודת הדרכה 1: גני הנדיב
20	נקודת הדרכה 2: קבר הנדיב
21	אתר 4: זיכרון יעקב
23	נקודת הדרכה 1: בית כנסת אוהל יעקב
24	נקודת הדרכה 2: אחוזת לנגה
26	נקודת הדרכה 3: בית אמה ברגר / קהילת בית אל
26	נקודת הדרכה 4: בית הפקידות / מוזיאון העלייה הראשונה
27	נקודת הדרכה 5: רחוב המייסדים
28	נקודת הדרכה 6: בריכת בנימין (הדרכה של איתי וייצמן)
30	נקודת הדרכה 7: בית אהרונסון / מוזיאון ניל"י
31	נקודת הדרכה 8: בית העלמין של זיכרון יעקב
33	נקודת הדרכה 9: יד למייסדים

תיאור הסיור

תאריך הסיור	7/2/2023	מזג אוויר צפוי	גשום וקר ומיותר
שעת התחלה	6:30	שעת סיום	18:30
מקום מפגש	גלילות	מקום פיזור	גלילות
מקומות איסוף והורדה נוספים	יקום, בית ינאי		
מדריך	גלי נחום המעולה!	טלפון מדריך	
אתרים מרכזיים	מחנה המעפילים עתלית, המזגגה, זיכרון יעקב, רמת הנדיב		

לוח זמנים

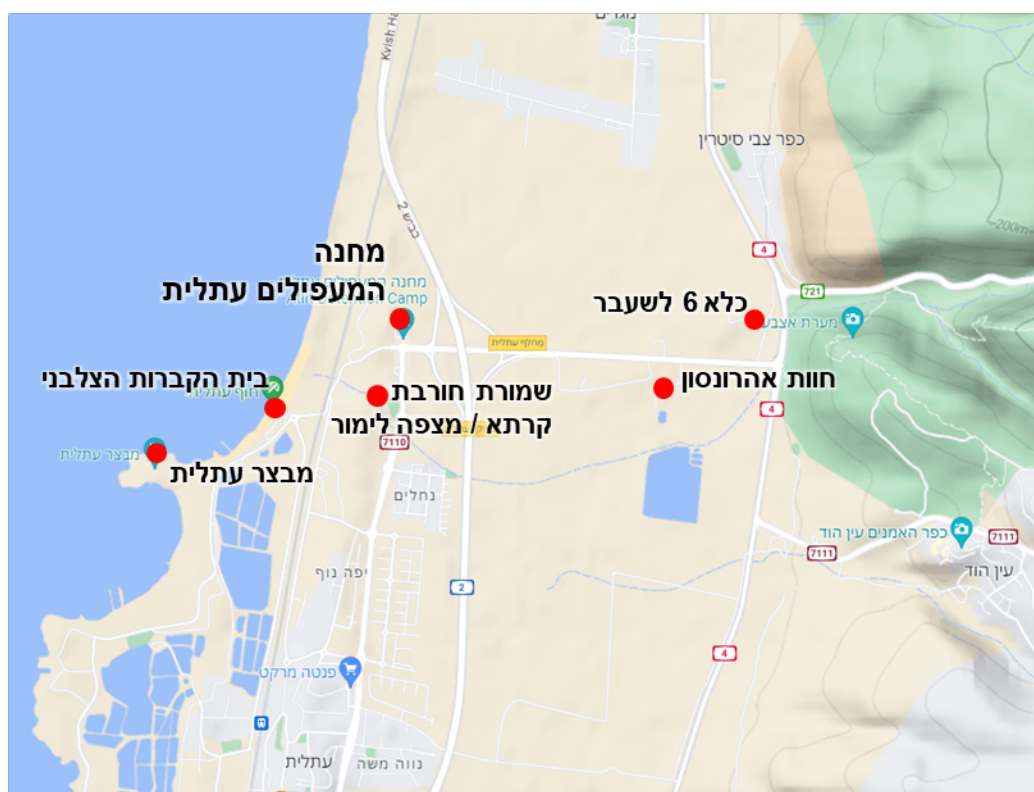
שעה	פעילות	הערות
6:30	יציאה מגלילות	
8:30	מחנה המעפילים עתלית	
10:45	מוזיאון המזגגה בדור	
12:00	רמת הנדיב	גני הנדיב, קבר הברון רוטשילד
14:00	זיכרון יעקב	רחוב הנדיב, בית לנדא, בית אמה ברגר, רחוב המייסדים, משפחת אהרונסון



אתר 1: מחנה המעפילים עתלית

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
א' - ה': 9:00 – 17:00 ו': 9:00 – 13:00	טלפון: 04-9841980 דוא"ל: ha@shimur.org.il	מצפון לישוב עתלית, סמוך לכביש החוף ולמחלף עתלית. וייז: מחנה המעפילים, עתלית
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
מבוגר / בקבוצה: 32 ₪ / 30 ₪ ילד, גמלאי: 27 ₪ / 25 ₪	לא	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	כן	לא
הערות	הדרכה מקומית. אפשר הדרכה פרטית בתיאום מראש. למזיאון יש מאגר מידע שנקרא "בנתיבי ההעפלה", ושם אפשר למצוא עדויות של מעפילים.	

סביבת האתר



נקודת הדרכה 1: הכניסה לאתר

- המילה "העפלה" מתקשרת למילה עלייה, טיפוס למקום גבוה, אבל מוסיפה לעלייה משמעות של קושי. האתר של עתלית מוקדש לכל נושא ההעפלה של עולים לארץ ישראל טרם קום המדינה, ובעיקר לעולים בלתי לגאליים.
- זמן קצר לאחר שהבריטים מקבלים את המנדט על ארץ ישראל, על בסיס הצהרת בלפור, מתחילים הבריטים להגביל הגירה של יהודים לארץ ישראל בשל הלחצים של הערבים.
- ההעפלה לארץ מתחילה כבר ב-1934, עם עליית הנאצים לשלטון. הספר הלבן של שנת 1936 הוא הקשה ביותר בהיבט של הגבלת העלייה, ולאחריה מקימה ההגנה את "המוסד לעלייה ב".
- עם פרוץ מלחמת העולם השנייה מתגבר זרם המעפילים לארץ, והבריטים מנסים לתפוס את העולים הבלתי חוקיים ולגרש אותם מהארץ.
- כאן בעתלית הוקם מחנה המעצר הגדול ביותר בארץ לעולים בלתי חוקיים, אבל מחנות קטנים יותר הוקמו במקומות אחרים. גם בקפריסין הוקם מחנה מעצר לגירוש מעפילים בלתי חוקיים.
- בסך הכול עלו באופן בלתי לגאלי כ-130,000 יהודים, שהשתלבו במאמצים להקים את המדינה. כ-40,000 היו עצורים בעתלית. יותר מ-90% מספינות המעפילים נתפסו ע"י הבריטים, ועדיין ארגנו ספינות מעפילים. המטרה הייתה, בין היתר, לעורר תשומת לב בינלאומית, בידיעה שרוב המעפילים יתפסו ויגורשו.
- הבריטים עמדו ביעדים שאותם הם הגדירו בספר הלבן, ואפשרו עלייה של כ-15,000 יהודים בשנה במוצא, אבל ללא התחשבות בתוצאות ההשמדה של יהודים בשואה. מטרת המחנה בעיני הבריטים היה לעצור עולים לא חוקיים, עד שיפתחו עוד מכסות כניסה לארץ.
- ב-14 במאי 1948 עוזבים הבריטים את הארץ, והמחנה מוסב למרכז קליטה לעולים, לאחר מכן שימש לשבויי מלחמת ששת הימים. מאז הוא הוזנח התדרדר, ואף הייתה תכנית להרוס אותו.
- האתר מוכרז כאתר לשימור בעקבות התערבותו של הנשיא יצחק נבון. רוב המבנים במחנה משוחזרים, שכן מזג האוויר בחוף לא מיטבי לצריפי פח ולמבנים ארעיים.



- האתר פחות מושך תיירים מחו"ל, אבל מושך מאוד ישראלים ותלמידים. בכניסה לאתר יש דגם של המחנה בתוך סככה, שמציג את המחנה כפי שהיה בשיאו.

נקודת הדרכה 2: צריף החיטוי

- הצריף היה המקום הראשון אליו הובלו המעפילים העצורים, וכאן הם עברו חיטוי. הצריף מקורי ברובו, ובחלקו משוחזר. הדוודים בפנים מקוריים.
- זהו צריף החיטוי בו התקבלו המעפילים, הופרדו לשני חדרים לגברים ונשים וחויבו להתפשט. הבגדים הוכנסו לדוודים לחיטוי בקיטור, והמעפילים רוססו בדי.די.טי., ולאחר מכן הם נשטפו במקלחת.
- האסוציאציה המיידית, של המבקרים וגם של המעפילים, היא כמובן מחנות ההשמדה באירופה. גם ההגעה לכאן הייתה ברכבת או במשאיות מנמל חיפה, מה שהגביר את האסוציאציות הקשות. כמו כן בתהליך חיטוי הבגדים נהרסו מזכרות שהיו בכיסים, ובהם תמונות של קרובים שנספו בשואה.
- יחד עם זאת ראוי לציין שהמעפילים הגיעו לארץ עם תנאי הגיינה גרועים ביותר, והחיטוי אכן עזר להיגיינה ולמניעת מחלות. מה גם שרובם המוחלט של המעפילים ידעו שהם לא הגיעו למחנה נאצי, הבינו שהדרך היא לגאולה, וההתרגשות הייתה גדולה. אבל עדיין האסוציאציה הייתה קשה.
- המקווה בצריף הוקם אחרי קום המדינה, כשמחנה שימש לקליטת עולים.

נקודת הדרכה 3: צריף המעפילים

- בכל צריף כזה שהו כ-40 מעפילים, בתנאים של צפיפות וחוסר פרטיות. במחנה הייתה הפרדה בין גברים לנשים, עם שעות שבהן מותר להיפגש, וכן שעות עוצר.



- במקום היו מרפאה וצוותי רפואה מהיישוב היהודי, בית ספר לעברית, פעילות של תנועות נוער ועוד, כל זאת בשיתוף פעולה עם הבריטים ובאישורם.
- בכניסה לצריף, על קירות העץ אפשר עדיין לראות חריטות של שמות של אנשים, טבלאות ייאוש, סיסמאות של תנועות נוער ועוד. בחריטות בולט הצורך הניסיון הנואש להשאיר שמות כדי שאם מישהו שרד את השואה ומגיע למקום, אולי יזכה לראות שם של קרוב משפחה.
- בסופו של דבר קיבלו רוב המעפילים סרטיפיקט, וגם אלה שגורשו לקפריסין הגיעו לבסוף לארץ לאחר קום המדינה.

נקודת הדרכה 4: המטוס

- אחד ממבצעי ההעפלה שארגנה ההגנה היה מבצע מוטס. שלמה הילל, שלימים היה יו"ר הכנסת ויו"ר המועצה לשימור אתרים, ארגן ביחד עם ההגנה שלוש קבוצות של בני נוער מעיראק שהגיעו לארץ במטוס.
- בשטח המחנה מוצב המטוס ששימש למבצעי ההעפלה האוויריים.



נקודת הדרכה 5: האוניה גלינה



•

נקודת הדרכה 6: חוות אהרון אהרונסון

- כ-1.5 ק"מ לפני הכניסה למחנה עתלית הייתה החווה של אהרון אהרונסון. אהרונסון היה אחד מגדולי האגרונומים של תקופתו, ומגלה "אם החיטה", כלומר זרע חיתת הבר לפני שהותאמו גנטית והפכו רגישים למחלות.
- במאה ה-19 פשטה מגיפה אדירה בשדות החיטה של אירופה, בד בבד עם המגיפה הגדולה באירלנד בשדות תפוחי האדמה. המגיפה בחיטה יצרה דחיפות גדולה מאוד באירופה לייצור זנים חדשים של חיטה שיהיו חסינים למגיפה, ובשל כך נוצר הצורך למצוא את חיתת הבר המקורית, שממנה אפשר יהיה לפתח זנים חדשים.
- המהפכה החקלאית החלה במזרח התיכון, וחוקרים רבים מגיעים באותה תקופה לאזור שלנו לנסות ולמצוא את חיתת הבר המקורית. מי שמצליח למצוא אותה היה, כאמור, אהרון אהרונסון. אהרונסון מצא את חיתת הבר במרודות החרמון, לא רחוק מראש פינה.
- אהרונסון היה מעורב בניסויים אגרונומים שונים מעבר למציאת חיתת הבר, ניסויים אותם ערך בחווה הניסיונות שלו כאן. את כביש הכניסה לחווה אפשר לזהות לפי שדרת עצי הושינגטוניה (דקלים גבוהים) שמובילים אליה.
- החווה שימשה את אהרונסון וחבריו למחתרת ניל"י גם לטובת פעולות הריגול שלהם, בין היתר איתותי אורות לספינות הבריטיות ששטו במי הים למול החווה.
- בצירוף מקרים היסטורי התחברו להם יחדיו שני אתרים, חוות אהרונסון ומחנה המעפילים בעתלית, שבאחד נלחמו היהודים למען הבריטים ובשני לחמו יהודים נגד אותם בריטים ממש, בהפרש של עשרות בודדות של שנים ועשרות בודדות של מטרים.
- מעט מזרחה מכאן, על כביש ארבע, ישנו בית כלא שהיום כבר לא בשימוש – כלא 6 הצבאי הידוע. לפני שהמבנה שימש ככלא צבאי של צה"ל המקום שימש כמחנה מעצר בריטי לאסירים ערבים בתקופת במרד הערבי הגדול, בין 1936 ו-1939.

נקודת הדרכה 7: מבצר עתלית

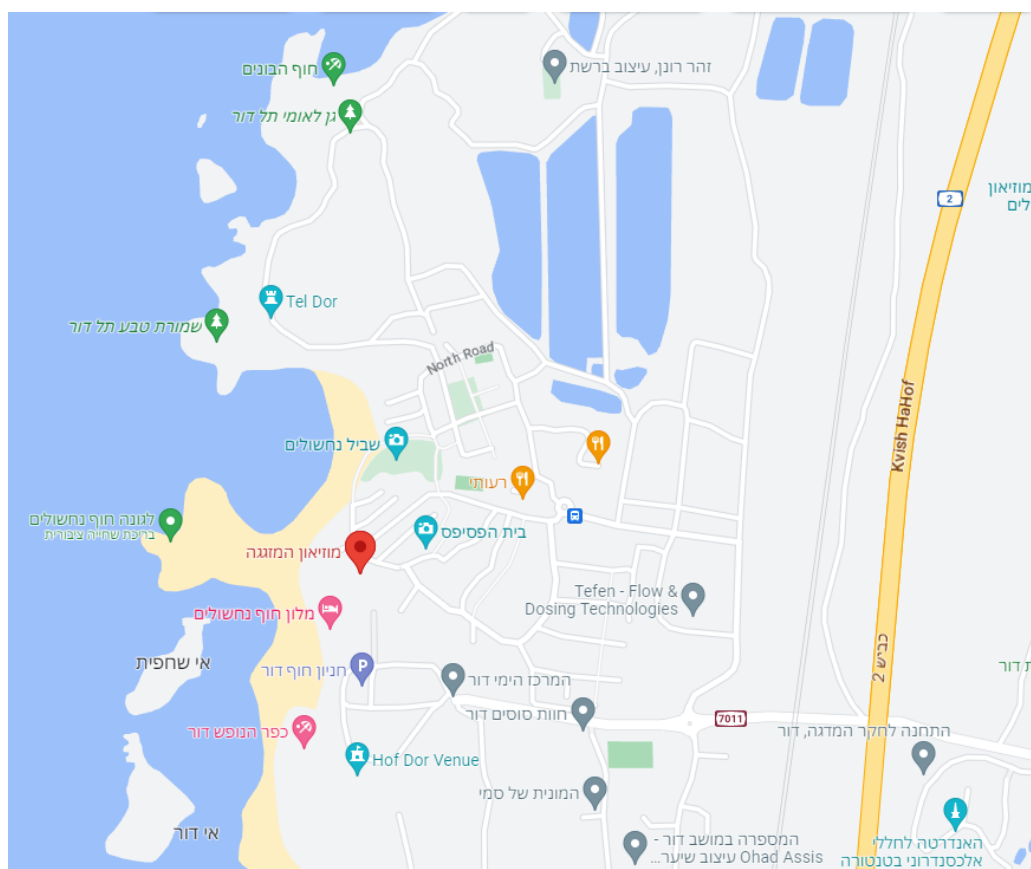
- לפני הכניסה למחנה המעפילים עתלית המשכנו מערבה לכיוון חוף הים עליו שוכנים מבצר עתלית ובסיס חיל הים בעתלית. המבצר אינו פתוח למבקרים, וכבר שנים רבות מתנהל מאבק לפתיחתו מול רשויות הצבא ומשרד הביטחון, בינתיים ללא הואיל.
- בדרך לחוף אנחנו עוברים את ערוצו של נחל אורן, שמתחיל בכרמל ובדרכו לים חוצה את רכס הכורכר כ-200 מטרחת לכביש עליו אנחנו נוסעים. המפער שהנחל עושה רכס הכורכר הוא מעשה ידי אדם, והוא נחצב בתקופה הצלבנית ע"מ לנקז את הביצות שנוצרו ממזרח לרכס.

- השלטון הצלבני דאג לניקוז הנחלים לעבר הים התיכון, על ידי יצירת מעברים ברכסי הכורכר. אולם כשהגיעו הממלוכים הם הרסו את ערי החוף, הזניחו את כל אזור מישור החוף ולא תחזקו את מעברי רכסי הכורכר שנסתמו, וכתוצאה מכך נוצרו באזור ביצות גדולות, בהן ביצת כבארה.
- כתוצאה מהזנחת מישור החוף עברו רוב האוכלוסייה לאזורי ההר. אזור החוף נבנה מחדש רק עם הגעת התנועה הציונית, שמצאה את אדמת מישור החוף והעמקים פנויים מיישובים, מה שאפשר רכישת קרקעות בקלות יחסית. ועד היום האוכלוסייה היהודית מרוכזת ברובה במישור החוף ובעמקים, והאוכלוסייה הערבית באזורי ההר.
- בתקופה הצלבנית הייתה במקום חווה חקלאית, ולאחר מכן הוקם המבצר על חוף הים ע"י הטבטונים, שהוחלפו ע"י הטמפלרים. בגבעה ממזרח לנו היה ישוב צלבני גדול בשם דה-טרואה, ששרידים שלו אפשר לראות עד היום על הגבעה. לימים היה במקום כפר ערבי קטן.
- המבצר בעתלית הוא אחד המבצרים האחרונים של הצלבנים, והוא נעזב ממש בימיה האחרונים של הממלכה הצלבנית השנייה, ב-1292, פחות או יותר באותו זמן עם נטישת עכו.
- מעט לפני הכניסה לבסיס חיל הים, מצד ימין, אפשר לראות שרידים של בית קברות צלבני עתיק. רובן המוחלט של המצבות כבר נבזזו על ידי שודדים, אולם מצבה אחת או שתיים עדיין אפשר לראות. ליד בית הקברות יש מזח ישן, שעליו אפשר לעלות ולהיכנס פנימה לכיוון הים, ולקבל זווית ראייה טובה יותר אל המבצר.
- מעט דרומה אפשר לראות את בריכות המלח של מפעל המלח בעתלית, ובהם אפשר לראות לעיתים להקה של פלמינגו, שניזונים מאצות שצומחות בבריכות המלח. במפעל עצמו, ביישוב עתלית, יש מרכז מבקרים. תעשיית המלח של מישור חוף הכרמל ידועה כבר מימי קדם.
- האזור כולו, סביב גבעת הכורכר ושפך נחל אורן, הוא שמורת טבע בשם חורבת קרתא. על הגבעה יש תצפית יפה בשם מצפה לימור, שגם ממנה יש נוף יפה של המבצר.

אתר 2: מוזיאון המזגה

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
א' - ה': 9:00 – 15:00 שישי: 9:00 – 13:00	טל: 04-6390950 04-6395920 Email: mizgaga1891@gmail.com	קיבוץ נחשולים ויז: מוזיאון המזגה
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
מבוגר: 30 ₪ ילד, וותיק, חייל, סטודנט: 15 ₪	לקבוצה	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	כן	לא
הערות	הדרכה מקומית בלבד. פתוח בשבת לפרטיים בלבד במסגרת שבת ישראלית.	

סביבת האתר



נקודת הדרכה 1: המזגגה

- המוזיאון עוסק במספר תחומים, בהם סיפור העלייה הראשונה והמזגגה עצמה, עתיקות תל דור מהים והיבשה ואומנות זכוכית מודרנית.
- המבנה עצמו הוקם ב-1891 ע"י הברון רוטשילד, והוא שימש כמפעל לזכוכית. הרעיון היה לפתח בארץ את כל שרשרת הערך של ייצור היין. הענבים גודלו בכרמים בארץ, היין עצמו יוצר ביקב בראשון לציון, כאן נבנה מפעל לייצור בקבוקים, והתוכנית הייתה לחדש את הנמל העתיק בדור ע"מ לשנע את הסחורה לשווקים בינלאומיים.



- מאיר דיזנגוף, לימים ראש עיריית תל אביב, נבחר ע"י פקידי הברון רוטשילד להקים את מפעל הזכוכית. מאיר ואשתו צינה מגיעים ממצרים לגור במקום ביחד עם שותפיהם להקמת וניהול המפעל.
- כבר ב-1895 נסגר המקום, בעיקר בגלל תנאי החיים הקשים. הסביבה הייתה עשירה בביצות, ובהם ביצת כבארה וביצת טנטורה, ואנשים חלו במלריה ובכולרה. גם ביתם הראשונה והיחידה של מאיר וצינה דיזנגוף, שולמית, מתה ממחלה כשהייתה תינוקת. לזוג לא נולדו עוד ילדים.
- עם הזמן התברר שהרכב החול המקומי גרם לייצור זכוכית כהה מאוד, שלא התאימה לבקבוקי יין איכותיים.
- המקום עמד שומם עד שנות ה-80 של המאה ה-20, כשהחלה החפירה המודרנית בתל דור. חפירות בתל דור התקיימו גם קודם, ע"י אנשי דת נוצריים.
- אחת הסיבות לחפירות בתל דור היא שזוהי אחת הערים הבודדות בעולם הפניקי שלא הוקמה מעליה עיר מודרנית יותר, ולכן אפשר ללמוד ממנה על הפניקים באופן חסר הפרעה.
- יש במקום ממצאים מהמאה ה-15 לפנה"ס, וכן מהמאות ה-11/12 לפנה"ס, ומהמאות הקלאסיות. העיר חדלה מלהתקיים בתקופה הרומית.

- הנמל המשיך להתקיים גם לאחר נטישת העיר, ונמצאו בו ממצאים גם מלפני מאות שנים ספורות, בין היתר ממסעו של נפוליאון. נפוליאון כובש מספר ערים בארץ, וביניהם יפו, והוא מנסה גם לכבוש את עכו, ללא הצלחה.
- בנסיגתו מעכו לכיוון מצרים עוצר צבאו בכמה תחנות לאורך החוף, וביניהם בדור. ישנו תיעוד מפורט על הציד שהועבר, ובין היתר מוזכר שהצבא נפתר מ-20 תותחים במי דור. במוזיאון אפשר לראות תותח שנלקח שלל מהעות'מאנים, ותותח ספרדי שהיה ברשותו.



- בשנות ה-50 מתגלה ליד התל שרידים של כנסייה ביזנטית מטיפוס בזיליקה. בכנסייה נמצא עמוד ועליה הכתובת "ליתוס גולגותא" – אבן הגולגותא. כמו כן אפשר לראות שרידים של מסמרים. ההשערה היא שבאותו עמוד הייתה אבן שהגיעה מהגולגתא בירושלים. בעמוד הוא לא עמוד מבנה של הכנסייה, אלא עמוד שהובא לקום.
- על התל עצמו הייתה מצודה צלבנית, שלא נותרו ממנה שרידים רבים. במקום נמצאו חרבות של אבירים.



נקודת הדרכה 2: תעשיית צבע הארגמן

- הפניקים היו ידועים כאנשי ים ואנשי תעשייה. אחת התעשיות המרכזיות באזור הייתה תעשיית הצבע, שבה הופקו צבעי התכלת והארגמן מחילזון הארגמן.
- את צבע הארגמן מפיקים מבלוטה של החילזון לאחר חשיפתה לחמצן. כדי להפיק את התכלת צריך לחשוף את החומר לאור שמש לזמן נוסף.
- הארגמן נחשב כצבע מלכותי, גם בעולם היהודי וגם בעולם הנוצרי. תכלת וארגמן מוזכרים בתנ"ך פעמים רבות, ולרוב בצמידות. צבע התכלת שימש לבגדי הכהן הגדול, ולימים הפך לצבעו של דגל ישראל.
- במקום יש סרט על הפקת צבעי התכלת והארגמן, ויש גם סרט מותאם למבקרים דתיים.

נקודת הדרכה 3: עיר הנמל דור

- במוזיאון יש חדר שמוקדש לעיר הנמל עצמה, ובו מוצגים ממצאים שיובאו לארץ דרך נמל דור, במסחר ימי.
- במרכז החדר אפשר לראות אמפורות, והמשמעות המילולית היא "נשיאה משני הצדדים", מכיוון שלאמפורות יש שתי ידידות.



- הכדים מגיעים ממקומות שונים, ועל הכדים נמצאו חותמות שהעידו על מקורם ועל השנה בה הם הגיעו.
- מסביב אפשר לראות מספר רב של כלים פולחניים, בהם צלמיות פריז של נשים, קמעות מהמאה ה-5 לסה"נ, צלמיות של חיילים פרסיים שהגיעו עם הכיבוש הפרסי.
- במקום גם נמצאה פכית (פך קטנה), מהמאה ה-11 לפנה"ס, ובה נמצאו שרידים של קינמון שמקורו בהודו, מה שמעיד על מסחר עם מקומות רחוקים ביותר.

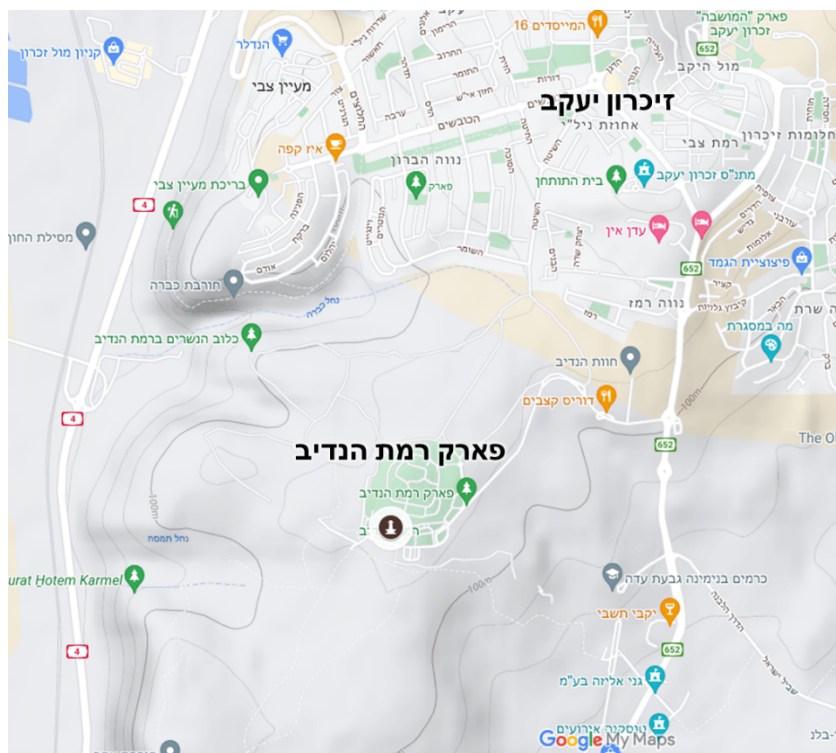
- באתר נמצא גם הפסיפס הקדום ביותר שנמצא בארץ, מהמאה ה-2 לפנה"ס, שאיכותו גבוהה ביותר.
- הפסיפס מציג מסיכת תיאטרון של האל דיוניסוס, אל היין, באיכות מאוד גבוהה, ובאבנים שיובאו מחול. בנוסף למסיכה מוצגים פריטות שמסמלים עושר ופריון.
- חלק מהאבנים בפסיפס, הכחולים, הם מזכוכית בשימוש משני.



אתר 3: רמת הנדיב

שעות פתיחה	יצירת קשר	איך להגיע?
א' - ה': 8:00 – 16:00 ו' וערבי חג: 8:00 – 14:00 שבת וחגים: 8:00 – 16:00	טלפון: 04-6298111 אימייל: info@ramathanadiv.org.il	הכניסה לרמת הנדיב נמצאת בין זכרון יעקב לבנימינה, על כביש 652. השילוט מפנה מערבה אל רמת הנדיב.
עלות כניסה	צריך הזמנה מראש?	נגישות לנכים?
הכניסה ללא תשלום. החניה בתשלום: רכב פרטי – 25 ₪ ליום ותיקים – 10 ₪ ליום חיילים – חינם אוטובוס – 50 ₪ ליום	לא	כן
	יש שירותים?	שירותי הסעדה?
	כן	כן

סביבת האתר



מפת האתר



נקודת הדרכה 1: גני הנדיב

הגנים

- רמת הנדיב הוא שטח של 5,000 דונמים בבעלות פרטית של משפחת רוטשילד. משפחת רוטשילד העבירה בתחילה את השטח לחברה להגנת הטבע, אבל היום המקום מנוהל ע"י קרן רוטשילד.
- המקום הוא מעין שמורת טבע פרטית. הכסף בחניה נאסף למטרת שיקום אוכלוסיית הנשרים. במקום יש מרכז ללימודי טבע, עם כיתות לימוד ומסלולי טיולים בטבע. למקום יש חשיבות גדולה בכל הקשור בשימור הטבע.
- בשטח גני הנדיב יש תבליט שמראה את כל יישובי הנדיב, ובהן מושבות הגליל, מושבות השרון ומושבות יהודה.



משפחת רוטשילד

- סיפורה של משפחת רוטשילד הוא באבי המשפחה, מאיר אנשל רוטשילד, שחי בגטו היהודי של פרנקפורט בחצי השני של המאה ה-18 ובתחילת המאה ה-19. יהודים שרצו לצאת מהגטו לרחבי העיר היו חובשים כובע מחודד שהיה סימלם של היהודים.
- מאיר רוטשילד התחבר עם הנסיך המקומי וסמך עליו, ובשל כך הוא הפקיד אצלו את אוצרותיו. לפי המסורת הצליח רוטשילד לשמור על אוצר הנסיך גם כשבזזו את ביתו של רוטשילד, ובשל כך עלה קרנו של קוטשיל כשומר כספים אמין.
- רוטשילד החל לעסוק בבנקאות, ותלה שלט אדום בחזית ביתו, ומכאן שמו Roth=אדום, Shield=שלט.
- למאיר אנשל היו חמישה בנים, שאותם הוא מלמד בנקאות מגיל צעיר. לכשבגרו שלח מאיר רוטשילד כל אחד מבניו לעיר אירופאית גדולה אחרת, ובהם לונדון, פריז, וינה, נאפולי ופרנקפורט כמובן. הבנים יצרו ביניהם רשת של תקשורת ואמון, מה שאפשר להם לייצר רווחים אדירים.
- משפחת רוטשילד הפכה לאחת המשפחות העשירות בעולם, ושמן הפך למילה נרדפת לעושר מופלג. סמלה של המשפחה מורכב מיד שאוחזת בחמישה חיצים, שמייצגים את חמשת האחים, במרכז אותו כובע יהודים מחודד, ומסביב סמלים של בעלי חיים שמייצגים עושר.
- מתחת לסמל מופיעות המילים הלטיניות אחדות, יושרה וחריצות (Concordia, Integritas, Industria), שהפכו למוטו של המשפחה.
- משפחת רוטשילד עשתה הון ממלחמות נפוליאון, כשמינפה את ערוצי התקשורת הקרובים של ענפי המשפחה והשתמשה בידע שהיה להם לפני שהגיע לידיעת הכלל.



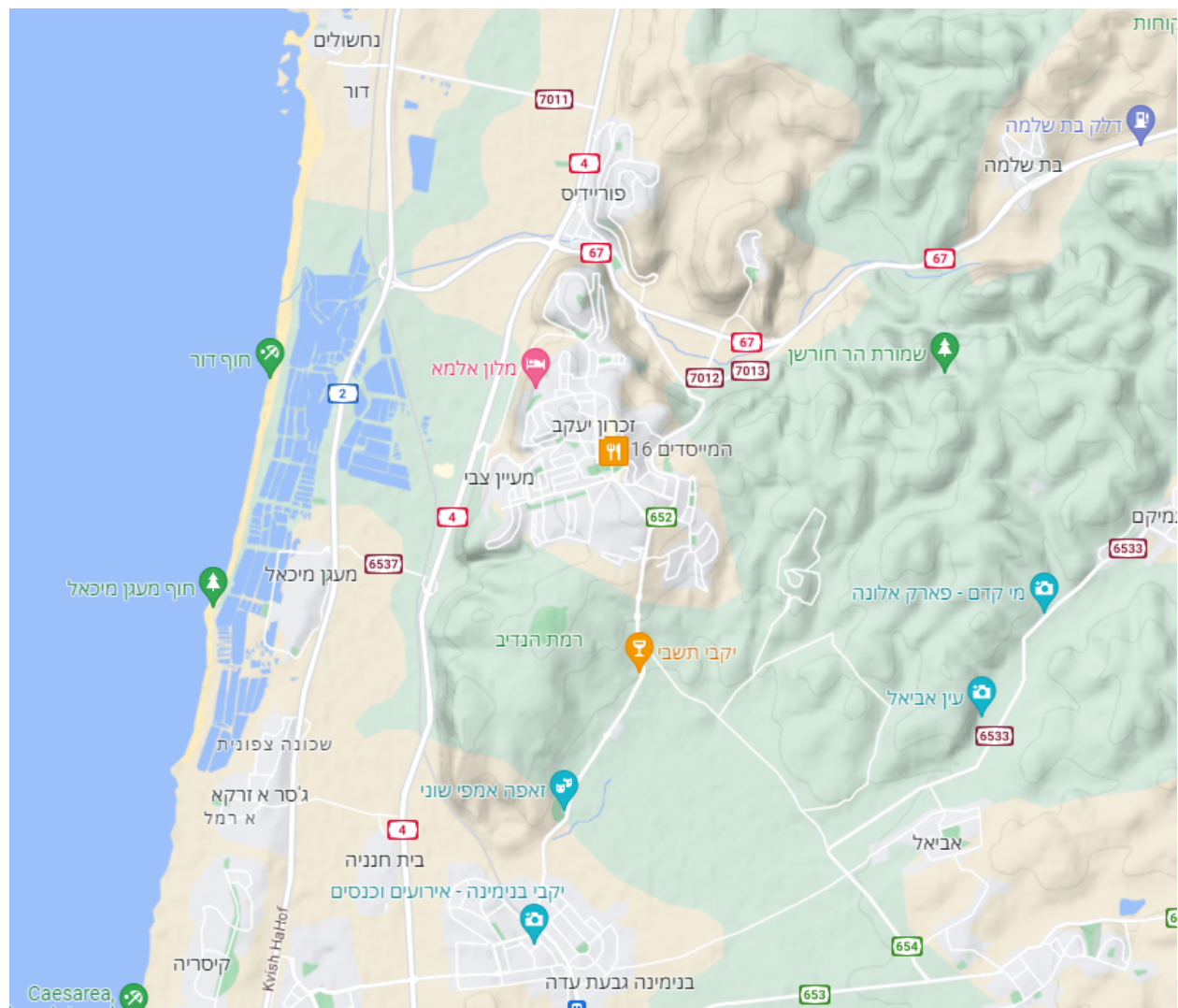
נקודת הדרכה 2: קבר הנדיב

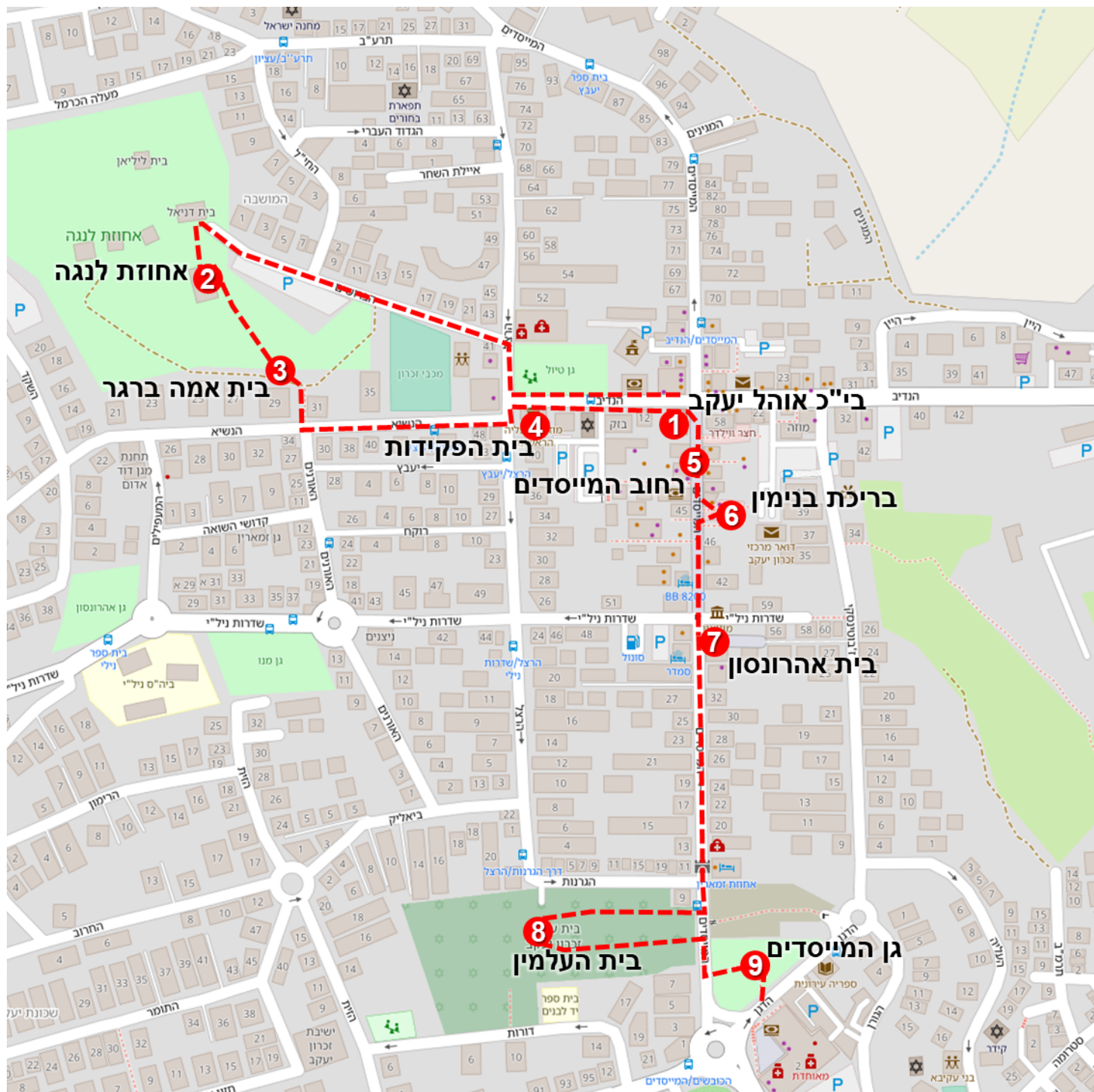
- כשנפטר הברון בנימין אדמונד רוטשילד שולחת מדינת ישראל ספינת מלחמה לצרפת, כדי להביא את עצמותיו לקבורה בארץ ישראל.
- בטקס הלוויה שלו הביאו נציגי כל המושבות בהן תמך עפר מאדמות מאותן מושבות, 44 שקי עפר, ואת האדמה פיזרו בקבר. רוטשילד נקבר על אדמות כל המושבות בהן תמך.
- על שער הכניסה סמל הגפן, שמייצג את תעשיות היין שהקים. מבנה הקבר מייצג את מחזור החיים היהודי. בכניסה לקבר שתי כוסות אבל שמטפטפות מהן דמעות, שמייצגות את הדמעות על גורל העם היהודי בכלל, ופרעות קייסינב בפרט.
- מערת הקבר מזכירה את מערות הקבורה של ימי הבית השני בבית שערם, כולל דלתות הכניסה המאסיביות.



אתר 4: זיכרון יעקב

סביבת האתר





נקודת הדרכה 1: בית כנסת אוהל יעקב

על זיכרון יעקב

- בשנות ה-70 של המאה ה-19 אירעו האירועים האלימים שהובילו לעלייה הראשונה. העלייה הראשונה הייתה עלייה של אנשי משפחות דתיים שהגיעו במסגרת אגודות חובבי ציון.
- ליהודי רוסיה אין הרבה ברירות ורבים בוחרים להגר. כ-2,000,000 מהגרים לאמריקה, וכ-60,000 איש בלבד עולים לארץ.
- במאה ה-19 מתרחשות רפורמות בשלטון העות'מאני, בין היתר בשיטת הרישום של הקרקעות. פלאחים רבים, אנשים עניים, סירבו לרשום את האדמות על שמם כדי להימנע מתשלום מס, והאדמות נרשמות על שמם של אפנדים, בעיקר מלבנון, שמאפשרים להם להמשיך לעבוד את אדמתם.
- כשהתנועה הציונית מתחילה לקנות אדמות היא לא צריכה לקנות חלקות אדמות קטנות מהפלאחים, אלא שטחי אדמות גדולים מהאפנדים.
- כך נרכשו אדמות הכפר הערבי זמארין, וכשמגיעים המתיישבים היהודים להתיישב באדמה שנקנתה, מוצאים את הפלאחים הערבים שהיו במקום. לעיתים גורשו הפלאחים הערבים, לעיתים התבקשו לעזוב בתמורה לפיצויים, ולעיתים גם ישבו היהודים עם תושבי המקום הערבים, כמו בראש פינה.
- טרם שמגיעים העולים מרומניה, ביחד עם היהודים שעלו להתיישב בראש פינה, הם שולחים "מרגלים". הם רואים את "זמארין" ומקשרים אותו עם "שומרון" העיר הישראלית התנ"כית. הם רואים את ים התיכון ומדמיינים שזהו אגם מים טובים.
- היהודים מגיעים לזמארין, ערביי הכפר הופכים לאריסים של היהודים בעלי הקרקע. ההתיישבות די כושלת בשלב הראשון, ודי בראשית הדרך עוזבים הנשים והילדים בשל המחלות. לעזרת המתיישבים מתגייס נוצרי בשם לורנס אוליפנט.
- בצערם פונים המתיישבים לברון הירש, שמציע להם להגר למושבות יהודים במקומות אחרים, הם מסרבים. לאחר הפניה לברון הירש פונים המתיישבים לברון רוטשילד, שמסכים לסייע להם בתמורה להעברת הקרקעות על שמו, ובתנאי שעל המושבות יפקחו פקידים מטעמו.
- הפקידים מתחילים את תעשיית היין ביישוב, ומעבירים את המתיישבים מהכפר זמארין למרכז העיר של ימינו, ומארגנים את היישוב בצורת מושבת הרחוב הגרמנית, בדומה למושבות הגרמניות הטמפלריות.

בית הכנסת אוהל יעקב

- הברון רוטשילד בונה למתיישבים גם בית כנסת יפה, שנראה מאוד דומה לאיך שהוא נראה היום. השינוי העיקרי מבית הכנסת המקורי להיום היא שבתחילה בימת התפילה הייתה בקדמת בית הכנסת. בית הכנסת נקרא על שם אביו של הברון אדמונד בנימין רוטשילד.

- בשנת 1913 יצא מסע הרבנים מיפו למושבות הצפון, בראשות הרב קוק. הרב קוק אומר שהוא לא מסכים להתפלל בבית הכנסת מכיוון שהבמה צמודה לארון הקודש, כמו בבתי כנסת רפורמים. הרב קוק מתפלל מחוץ לבית הכנסת, ולמחר מפרקים את הבמה ומעבירים אותה למרכז בית הכנסת.
- המסורת היא שהיו אלה אדריכלים טמפלרים שבנו את בית הכנסת, והם מיקמו את הבמה מקדימה, כמו מזבח של כנסייה, אולם אין לכך תיעוד. בית הכנסת בנוי בצורת בזיליקה.
- בית הכנסת נמצא בנקודה הגבוהה בעיר.



נקודת הדרכה 2: אחוזת לנגה

- אחוזת לנגה טומנת בחובה סיפור טרגדיה משפחתית שלא הייתה מביישת טלנבולה. הסיפור הוא סיפורה של משפחת בנטוויץ' מאנגליה, שהייתה משפחה עשירה מאוד באנגליה, ואחד מבניה היה שופט בבית המשפט העליון.
- נורמן בנטוויץ' היה מנהיג התנועה הציונית באנגליה בסוף המאה ה-19. לנורמן הייתה אישה מוזיקאית, ולזוג נולדו 11 ילדים, כולם מוזיקאים מחוננים, שניגנו בפסנתר, כינור וצ'לו. אחת מבנות הזוג הייתה תלמה ילון, מוזיקאית שהקימה לימים את בית הספר הידוע.

- בת אחרת של המשפחה הייתה ניטה בנטוויץ', שנישאה למיכאל לנגה. אביהם מימן להם טיול לארץ הקודש, ובמהלך הטיול הם מתאהבים בזיכרון יעקב ובאנשיה.
- בשנת 1914 בונים הזוג במושבה בית אחוזה בסגנון בריטי, בתכנון אדריכל בשם אלכסנדר ברוולד. באחוזה כוללת את בית המשפחה מקדימה, חצר גדולה באמצע, ואגף משרתים מאחור.
- הבית שימש כבית פתוח ואירח בכירים בריטים רבים שהגיעו לארץ, וכן את אנשי המושבה שהיו צריכים סיוע. אחד מבאי הבית הקבועים היה ד"ר הילל יפה, רופא המושבה. כמו כן הבית היה הראשון בארץ שחובר לרשת הטלפון, בקו ישיר למרכזיה בבירות.
- לזוג לא היו ילדים, וניטה הלכה לטיפולים שונים בניסיון להביא ילדים. האחד הביקורים באחת המרפאות נדבקת ניטה בשחפת, ותוך זמן קצר היא הולכת לעולמה. זמן לא רב לאחר מכן נוטל מיכאל לנגה את חייו בידי, לאחר שביקש מהילל יפה שלא יעזוב אותו לעולם.
- לאחר מות הזוג עוברת לבית אחות נוספת של המשפחה, שהייתה נשואה לפעיל ג'וינט אמריקאי, שנרצח בפולין בזמן שהגיע על מנת לסייע ליהודי המקום.
- בנם היה עילוי מוזיקאי בשם דניאל, ששם קץ לנפשו. הבית בכניסה למתחם, בית דניאל, קרוי על שמו, והוא הפך למרכז לטיפול במוזיקה.
- כשהולכת האחות לעולמה נשאר הבית ריק בשל סכסוך יורשים ארוך שנים. לאחרונה נקנה הבית ע"י האוניברסיטה הפתוחה, ובשנים האחרונות הוא עובר שיפוץ.



נקודת הדרכה 3: בית אמה ברגר / קהילת בית אל

- בשנות ה-60 של המאה ה-20 מגיעה לארץ בחורה גרמניה בשם אמה ברגר. אמה ברגר הייתה טכנאית רנטגן בימי מלחמת העולם ה-2, ובעקבות חשיפת יתר לקרני הרנטגן היא חולה בסרטן. הרופאים נותנים לה חודשים ספורים לחיות. אמה ברגר מתפללת לאלוהים, ולבסוף היא חיה כ-30 שנים נוספות.
- בזמן תפילותיה לאלוהים מתגלה אליה האל, והיא חווה הארה גדולה, שלפיה העם הנבחר ע"י האל הוא העם היהודי.
- אמה ברגר קוראת להגיע לארץ הקודש לעזור לעם היהודי להקים כאן מדינה. היא מגיעה לכאן עם חבורה של מאמינים, ומקימים כאן קהילה שיתופית בסגנון קיבוץ. הם כמובן לא מתקבלים בעין יפה בארץ, והיו צריכים להתמודד עם התנגדויות.
- הם רוכשים אדמות כאן בזיכרון ובבנימינה, וחיים כאן עד היום כקהילה. הם ציונים אדוקים, שמעריצים את העם היהודי ואת מדינת ישראל, שבניהם אף משרתים בצבא.
- שם הקהילה היא "קהילת בית אל", ובתקופת מלחמת המפרץ הם התפרסמו כשהמפעל שלהם באזור התעשייה של זיכרון, "תיבת נוח", ייצר פילטרים למקלטים נגד לוחמת אב"ך.
- הם הקדישו את חייהם למען העם היהודי, ולדוגמא הם הקימו מפעל באחד מיישובי התענכים שהיה במשבר, כדי לעזור לתושביו.
- במפעל שלהם, בית התעשיות בית אל, באזור התעשייה ליד היקב יש מרכז מבקרים וחנוות. הבתים במתחם כאן הם בתי הקהילה.

נקודת הדרכה 4: בית הפקידות / מוזיאון העלייה הראשונה

- רחוב המייסדים היה הרחוב של האיכרים, בעוד שרחוב הנדיב היה הרחוב של הפקידים, ופה היו בתי הפקידים, ובית הפקידות.
- מלכתחילה היו מתחים בין הפקידים שבאו מצרפת לבין המתיישבים שהגיעו מרומניה, בין היתר בגלל ההתנשאות של הפקידים, ובשל התנאים הטובים שבהם חיו הפקידים.
- הפקידים היו ברובם אנשי מקצוע מעולים, שמעבר להתנשאות עשו גם דברים טובים.
- מול בית הפקידות הוקם גן בסגנון פריזאי מודרני, שמשך אנשים מאירופה בשל יופיו. הגן היה פתוח לפקידים ולמתיישבים, אולם כדי להיכנס היה צורך באישור. בשנות ה-60 "שיפצו" את הגן, וההשפעה הפריזאית שלו הלכה לאיבוד.
- בבית הפקידות של זיכרון נוסדה הסתדרות המורים. מכאן מנהיג אחד המורים של זיכרון, יעבץ שמו, את מנהג הנטיעות של ילדים בט"ו בשבט.

- הבניין עבר גלגולים רבים, ולפני כ-20 שנה קנה את המבנה טד אריסון, אביה של שרי אריסון, שהוריו היו מהמייסדים של זיכרון, והפך אותו למוזיאון לעלייה הראשונה. המוזיאון מוביל את המבקרים בדרכה של משפחה מסוימת מרומניה לזיכרון יעקב באמצעות מיצגים אור-קוליים.

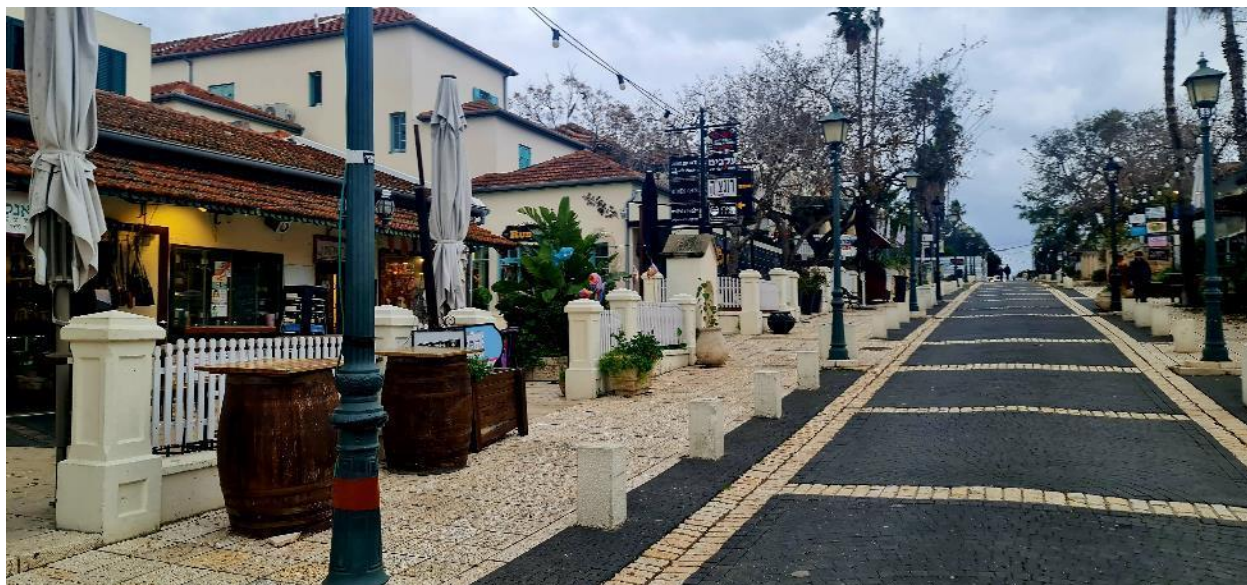


צילום מ-Google Street View

נקודת הדרכה 5: רחוב המייסדים

- רחוב המייסדים ורחוב הנדיב הם מהרחובות הראשונים של זיכרון יעקב. רחוב הנדיב היה הרחוב בו התגוררו הפקידים, ורחוב המייסדים היה הרחוב שבו גרו האיכרים.
- עם השנים הרחוב הוזנח, וכבר היו תוכניות בשנות ה-50 להרוס את כל הבתים ולבנות מבנים "מודרניים". הייתה קצת מחאה של התושבים, אבל לא משהו משמעותי. ב-1982, עם חגיגות 100 השנים לעלייה הראשונה, נופל האסימון לשמר את בתי המושבה המקוריים. באותם שנה קמה גם המועצה לשימור אתרים.
- משוגעים לנושא השימור היו עוד קודם, במיוחד מאז הריסתה של הגימנסיה הרצליה בתל אביב, בשנת 1959, אבל מודעות מוסדית לשימור החלה רק בתחילת שנות ה-80.
- רחוב המייסדים הוא דוגמא נפלאה למה שפרויקט שימור יכול לעשות. כל בתי התושבים שישבו על הרחוב עצמו שומרו וכל תוספות הבנייה, של עסקים ומקומות בילוי, נעשו בחצרות האחוריות של החלקות, באופן שלא פוגם במראה המשומר של המושבה.

- הרחוב הפך למדרחוב, משולט בשלטים אחידים, ממש נוצר רחוב אירופאי כמו שהוא נבנה מלכתחילה. בחצרות האחוריות יש מגוון של מסעדות, גלריות וחנויות שונות שהובילו גם לערך כלכלי, מעבר לערך ההיסטורי והערך האסטטי.
- לאחרונה, עם בניית קניון מול זיכרון, ואולי גם בעקבות הקורונה, ההצלחה הכלכלית דעכה מעט.



נקודת הדרכה 6: בריכת בנימין (הדרכה של איתי וייצמן)



- אנו עומדים בחזיתו של מבנה הנקרא "בריכת בנימין". זהו למעשה "סביל" מודרני שהוקם בשנת 1891, תרנ"א, ע"י פקידי הברון רוטשילד ושימש כברכת מים אשר הזרימה מי שתיה שנשאבו מהמעין שליד היקב, והוזרמו לבריכת האגירה באמצעות משאבה שהופעלה ע"י מנוע קיטור.
- הברכה נושאת את שמו של הברון אברהם בנימין אדמונד ג'יימס דה רוטשילד, אשר החל משנת 1883 פרס את חסותו על המושבה זיכרון יעקב (אשר נקראת על שם יעקב, אביו של הברון) כמו על יתר המושבות הראשונות שהוקמו ע"י אנשי העלייה הראשונה.
- הברכה הוכרזה כ"אתר מורשת לאומית", לפי חוק

גנים לאומיים, שמורות טבע, אתרים לאומיים ואתרי הנצחה, ובכך היא משתייכת לקבוצה ייחודית של 19 אתרים בסה"כ ברחבי הארץ שהוכרו כאתרים לאומיים, ובהם אתר לאומי הקסטל ואתר שער הגיא.

- נכון לסוף המאה ה-19, במושבה זיכרון, היה מדובר בפלא טכנולוגי יוצא דופן.
- עד הקמת הברכה הובילו תושבי המושבה מים מן המעיין, הסמוך ליקב, באמצעות חביות. ב-1891 הוקמו טחנת קמח ובית בד בסמוך למעיין ופעלו באנגרייט קיטור. מנוע הקיטור הראשון, שהספקו היה 12 כוח סוס, אפשר להעלות את המים במעלה ההר, מרחק של כ-500 מטר, לבריכת בנימין. מעל הברכה ניצבו שני מכלי נחושת גדולים בהם נאגרו המים, כך נוצר לחץ שאפשר זרימה מבריכת בנימין לברזיות שהותקנו ברחובות המושבה, ומאוחר יותר לבתי האיכרים. במשך השנים, ועם הגידול במספר התושבים, הוחלפו מנועי הקיטור מספר פעמים במנועים בעלי הספקים גדולים יותר.
- כפי שניתן לראות הסביל מעוצב בקפדנות ובהדרגה, בחזית הברכה קבועה כתובת בזו הלשון "ברכת בנימין למזכרת הנדיב אשר קם על נדיבות ויזל מבארו מים. ועל הברכה יזכרו לטוב צירו הנאמן השר אליהו שייד ופקידו עושה דברו הא' [דון] יעקב בן שמואל הי"ו". מתחת לכתובת היו שלוש ברזיות ושוקת שסיפקו מים לאנשים ולבהמות.
- א'לי (אליהו) שייד (25 באוקטובר 1841 – אוקטובר 1922) היה המפקח הראשי על המושבות בארץ ישראל מטעם הברון רוטשילד, מאז פרש עליהן הברון את חסותו, בסוף שנת 1883, ועד שהעביר אותן לניהול יק"א (חברת התיישבות יהודית) בדצמבר שנת 1899. יעקב בן שמואל (שימול) היה מנהל הוועד המקומי.



- אנו זזים מהמקום בו אנו עומדים בחזיתו של המבנה, עוקפים אותו מימין ועוברים לחלקו האחורי, הממוקם בחצר של הבניין הנקרא "בית המוכתר". כאן ניתן לראות את אמת המים המתחילה ברום בריכת המים, ואשר הוליכה את המים בכח הגרביטציה לצינורות שחילקו אותם לבתי התושבים ולברזיות הציבוריות.



נקודת הדרכה 7: בית אהרונסון / מוזיאון ניל"י

- משפחת אהרונסון היו ממשפחות המייסדים של זיכרון יעקב, שסירבו לעזוב את המקום כשהמצב היה קשה ביותר, ואם המשפחה זכורה כשאמרה: "נכרסם אבנים ומפה לא מזוז".



- בימי מלחמת העולם הראשונה הוביל אהרון אהרונסון, שהיה אגרונום בעל שם עולמי והיה ידוע כמי שגילה את אם החיטה, מהלך שקורא לשים את גור ייחודי ארץ ישראל בידי הבריטים, ולא בידי העות'מנים. אהרון אהרונסון היה מאלה שמשכו בחוטים מאחורי הצהרת בלפור ביחד עם חיים ויצמן.

- אהרון אהרונסון יזם גם את הקמת ארגון הריגול היהודי ניל"י, שאסף מידע מודיעיני על התורכים עבור הבריטים. מנהיגי היישוב היהודי, ובהם בן גוריון ובן צבי, התנגדו לפעולה נגד התורכים, ואף קראו להתעת'מן כדי להשאיר סיכוי ליישוב היהודי בארץ.
- אהרונסון משתמש בחווה החקלאית שלו למטה ליד חוף הים כדי להעביר שדרים לספינות הבריטיות.
- בתחילת ספטמבר 1917 תפסו העות'מאנים יונת דואר שנשלחה על ידי שרה אהרנסון. ליונה הייתה מצורפת הודעה מוצפנת, שהעות'מאנים לא הצליחו לפענח. תפיסת היונה לא חשפה את הרשת, אך לאחר תפיסתה ידעו העות'מאנים בוודאות שקיימת רשת ריגול הפועלת בארץ. תפיסת שני מרגלים ערבים, שפעלו ללא קשר לניל"י, לא הניחה את דעתם.
- כמה ימים לאחר מכן יצא נעמן בלקינד, חבר המחתרת, על דעת עצמו למצרים, לפתור את תעלומת היעלמותו של אבשלום פיינברג, חבר מחתרת נוסף. הוא נתפס בדרך, נחשד כמרגל, נחקר וחשף את שאר הרשת. הצבא העות'מאני כיתר את זיכרון יעקב בתחילת אוקטובר 1917, ועצר רבים מאנשי הרשת.
- ראשי הרשת וחברים בה עונו עינויים קשים. לאחר זמן מה ביקשו העות'מאנים להעביר את המעונים לחקירה ממושכת יותר בנצרת. שרה אהרנסון חששה מהמשך החקירות והעינויים, והתאבדה בריית אקדח בפיה. היא מתה שלושה ימים לאחר מכן. לפני הירי הספיקה לכתוב מכתב המפרט מה לעשות לאחר מותה.
- יוסף לישנסקי הספיק להימלט, ונערך אחריו מרדף. לאחר שברח במשך כ-20 ימים, נתפס ונשלח לכלא בדמשק. ב-16 בדצמבר 1917 נתלו בדמשק נעמן בלקינד ויוסף לישנסקי.
- כשתורכים מענים את שרה אהרונסון מתגייס לטובתה דווקא הילל יפה, רופא המושבה שהתנגד לניל"י. הוא מבקש מהתורכים לאפשר לשרה אהרונסון ללכת להתארגן בביתה, ושם היא מתאבדת בלי לאפשר לתורכים להוציא אותה להורג.
- אחותה הצעירה של שרה, רבקה אהרונסון, שלא התחתנה מעולם, אולי מכיוון שהייתה מיועדת לבלקין, נשארה לגור בבית המשפחה, והיא זו שהפכה את הבית למוזיאון ניל"י.
- לימים התפתח וויכוח במחקר על משקל תרומתה של מחתרת ניל"י לניצחון הבריטי על העות'מאנים בארץ ישראל.
- אהרון אהרונסון נהרג בעת שמטוסו נפל / הופל בטיסה מעל התעלה האנגלית. עצמותיו של אבשלום פיינברג נמצאו ליד רפיח, כשמעל עצמותיו צמח עץ דקל שנקרא ע"י בדואים מקומיים "עץ היהודי", שנבט ככל הנראה מתמרים שהיו בכיסו.

נקודת הדרכה 8: בית העלמין של זיכרון יעקב

- בית קברות הוא מקור משמעותי להיסטוריה. אפשר ללמוד בו על אנשי היישוב, אבל גם אפשר ללמוד ממנו על גבולותיו של היישוב. בית הקברות שכן כמובן מחוץ ליישוב, אולם היום הוא נמצא במרכזה.
- כדי להגיע לבית הקברות עברנו דרך שער בנוי, ששמו "שער ישי", על אחד מראשי המועצה של זיכרון.

- הקברים המוקדמים ביותר נמצאים במורד הגבעה, והם קבריהם של ילדי משפחות העלייה הראשונה, שהיו הראשונים שמתו מקדחת עם הקמת המושבה.



- היה זה הלל יפה שהציל את הילדים, בין היתר ע"י כיסוי איברי הגוף, ומאוחר יותר ע"י כינון. לימים גם יובשו ביצות הסביבה, וזה פתר את בעיות היתושים.
- מאחורי חלקת הילדים יש את החלקה הצבאית של בני זיכרון יעקב, בסמיכות מצמררת לקבריהם של ילדי העלייה הראשונה.
- מיכאל לנגה שהתאבד נקבר בשטח בית הקברות, לאחר שבנו גדר שכביכול משאירה את קברו מחוץ לבית הקברות (בתמונה למטה, מימין). הלל יפה ביקש להיקבר ליד מיכאל לנגה (בתמונה למטה, משמאל).



- גם קברה של שרה אהרונסון נמצא בשטח בית הקברות, וגם קברה מוקף בגדר שכן גם היא התאבדה, ואין לקבור מתאבדים בשטח בית הקברות.



- בשטח בית העלמין יש גם מצבה לזכר אהרון אהרונסון, שמקום קבורתו לא נודע.

נקודת הדרכה 9: יד למייסדים

- אנחנו נמצאים במקום שבו היה הגורן של זיכרון יעקב, והיום הוא גן זיכרון למייסדי המושבה.
- במקום יש עבודת קרמיקה של אמנית בשם גדולה עוגן, ובה יש את דמויותיהם של המתדיישים הראשונים וסצנות שונות מחיי החקלאות של המושבה. כמו כן מוזכרים כל שמות משפחות המייסדים.
- בכניסה יש שתי אנדרטאות, על אחת ציטוטים של אנשי המושבה, כמו מלכה אהרונסון, ועל השנייה יש ציטוטים של רוטשילד ושל בן גוריון, שמהללים את תושביה המייסדים של זיכרון יעקב.
- בן גוריון היה איש העלייה השנייה, שבינהם ובין אנשי העלייה הראשונה לא היו יחסים טובים במיוחד, ובכל זאת הוא אומר: **"הרבה מושבות נבנו, והרבה אולי עוד יבנו. אולם מושבות כראשונות לא יבנו. הן אינן נשקלות במאזני כסף וזהב. באש יה נבנו, בגילוי שכינה"**.

